وتار

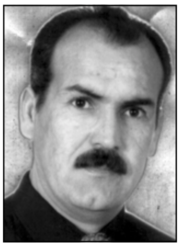

بەرهەڤکردن: د. ئازاد عەبدولواحید کەریم

نوێخوازی و ستراتیژییەتی وەهم

نوێخوازی

ڕەوشی ئەدەبی ڕۆژئاوا لە چوارچێوەی گشتی بزاڤی بەرجەستەکردنی بیرۆکەی پێکهاتەی فەلسەفیدا، وەکو فیکرە لە مۆدرنێت و لە غەریزەی بەرهەمهێنانی کەرەستەی ئەدەبیی مۆدێرنیزم و لە زۆنێکی تردا وەکو دەزگا و عەقیدە و ڕێباز، مۆدێرنیزمی فیکری بەرجەستە دەکات. ڕۆژگارێک شیعری نوێ یان مۆدێرن بە شێوەیەکی ڕەمەکی لە چاخە کونەکاندا سەری هەڵداوە. یان بە شێوەیەکی ئەنقەست و بێ سیستەم شێوازێکی مۆدێرنێتیی وەرگرتبوو. لەو ڕووانگەیەوە ئەو سەربەستییەی بە شاعیر درابوو، وای دەخواست شاعیر گوشاری بێتە سەر لەبواری گۆڕانکاری کردن لە ڕووی جەوهەر و عەقیدەی شیعرییەوە.

نوێخـوازی وەکـو دەزگـایەکی ڕۆشنبـیـری و فیـکری، ئەو گـوتار و راسـتـپـاردە و داخـوازانانە دەگـرێتـەوە، کـە لە کـۆتاییـەکـانی سـەدەی نۆزدەدا سـەری هەڵدا و هـەتا ڕۆژگـاری ئـەمـڕۆش بەردەوامی هەیە. لە ڕەوتی بەردەوامییەکەشیدا وەکو دەزگایەکی ڕۆشنبیری و ئەدەبی و شیعری باڵی بەسەر سەدەی رابردوودا کێشابوو.

زاراوەی مـۆدێرنیـزم بریتـییە لە مـۆڵگەیەک و چەند ئیـدیەمێکی سـەنترالیـزمی، بەم شـێوەیەی خوارەوە:

یەک: نۆبەرەی نوێخوازی (پریمۆدیزنیزم):

مەبـەست لەو بزاڤانەیە، کە پێش نیوەی یەکـەمی سـەدەی نۆزدەهـەم، زەمینەیان بۆ سـەرهەڵدانی مـۆدێرنیـزم خـۆشکرد و چەند زاراوەیەکی تری وەکو (پرۆتۆمـۆدێرنیـزم– protomodernism) یان (پالیۆمۆدێرنیزم– paleomodernism) یان بەسەردا دادراوە.

دوو: بزاڤی نوێخـوازی (مـۆدێرنیـزم): مـەبەست لە سـیـسـتـەمی فـیکری و ڕۆشـنبـیـریی مۆدێرنیزمییە، کە لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستـەم و لەگەڵ سـەرهەڵدانی بزاڤی سیمبـۆلیـزمدا گەڵاڵە بوو، پاشـان لە چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەم و هـەتا کۆتاییەکانیشی چەند شەپۆلێکی نوێی بە خـۆیەوە گـرت، تەنـانـەت هـەنـدێک لەو شـەپۆلانەی کـە تازە سـەریان هـەڵدابوو، هـەوڵی بەرکـەنار کـردنی چەند شـەپۆلێکی تریان دەکرد. ئەوە بوو شـەپۆلەکـانی ئیـمـپـریشـێنێـزم و فیـوچەریزم و سیـمبـۆلیزم و ئیـماگینیزم و لۆرتیـسـیـزم (الدوامیـە) و دادایزم و سـوریالیزم لەو مـاوەیەدا سەریان هـەڵدا. ئەگەر ئەدەب و شیعری سەدەی نۆزدەی لەسـەر شـانی کلاسیزم وەکو بزاڤی کلاسـیزمی نوێ سـەری هەڵدابێت، کـەواتە کۆتاییـەکانی سـەدەی نۆزدە سـەردەمی لاواز بوونی ڕۆمـانتیکییـەت و سەرهـەڵدانی نوێخوازی بوو بە هـەموو دەزگا و بزاڤ و نووسـەرانییـەوە، تەنانەت نوێخـوازی وەکو دەزگایەکی فـیکری و ئەدەبی باڵی بـەسـەر سـەرجـەم ڕێبـازەکانی تردا کێشـا. بۆ نموونە هـەر چەندە ریالیزم نەیاریی نوێخـوازی دەکرد. بـەڵام نوێخـوازی توانی بەناوی ریالیزمی سیحرئامێز بیخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە.

سێ: پاش نوێخوازی (پۆست مـۆدێرنیزم): مـەبەست لە بزاڤی نوێخـوازیی پاش کۆتایی هـاتنی جەنگی دووەمی جیهانی (١٩٤٥) و سـەرلەنوێ داڕشتنەوەی بنەمـا و سیستەمەکانی نوێخوازی و ڕەخنـە لێگرتنی بوو. ئـەو قـــۆنـاغــــە چەند زاراوەیـەکی تری وەکـــو (نوێخـــوازی نـوێ) و (ئیـمـپیـمـۆدێرنیـزم– EMPIMODERNISM) ی هەیە. مـەبەست لە ئیـمـپـیـمـۆدێرنیزم ئامێـتـەی هونەر و هـونەری پێـچـەوانە ART–ANTI بوو. هـەروەهـا هونەری ڕێککەوت و ئەدەبی بێـدەنگی دەگرتەوە، کـە مـانای نامـاقـووڵ و بێ نەخشـەیی و گـێـڕانەوەی گـاڵتـەجـاڕێی (پارۆدای– -PAR

ODAY) و بەرهەمەکانی هینری میللەر و سامـوێل بێکێت و ڕۆمـانی نوێی فـەرەنسی و (ڕۆمـانی نـاڕۆمـانی- FICTION–NON) لە ئەڵمانیا و وڵاتە یەکگرتووەکان و بەرهەمە پڕ لە مۆتەکە و سێکسی و تلیاک ئامێزەکانی دەگرتە خۆی.

ڕوخساری پۆست مۆدێرنیزم زیاتر لە هونەرە جـوانەکـان و لە مـیـانەی بزاڤـەکـانی ئیـمـپرێشیـنیـزمی و ئەپسـتـراکتی و هونەری میللی ART–POP و هونەری چاوەکیی بینرا و لە دوایشدا لە میانەی سوپەرریالیزم و هونەری زەینیـدا بەرجـەسـتـە بوو. ئەو بزاڤـانەش تا رادەیەک نـەیاریی مـۆدێرنیـزمـیـان نەدەکـرد. تەنانەت سیستەمی دووبارە داڕشتنەوەی چەند شەپۆلێکی نوێ بوون.

ئاراستە ستراتیژییەکانی مۆدێرنیزم:

مـۆدێرنیـزمی ڕۆژئاوادا، چەند رەهەندێکی لە بنەمـا پێکهـاتەییـەکـانی توندوتیـژی ئەو شەپۆلەمان لەلا گەڵاڵە دەبێت، وەکو:

یەکەم: سەنترالیزمی: مۆدێرنیزم لە سەرەتای سـەرهـەڵدانیـیـەوە، هـەوڵیـداوە پێگەیەکی سـەنـترالیـزمی بۆ خـۆی پیـادە بکا و شـەپۆلە ئەدەبییەکانی تر لە مۆڵگەی خۆیدا بتوێنێتەوە، بەوەش لە مـۆڵگەی بازنەی هەر بزاڤـێکی تری نوێخوازیدا سەرجەم شەپۆلەکانی تری گرتبووە خۆی.

سەنترالیزمییەتی نوێخوازی گەیشتە ئاستی دۆڕیانی دەمـارگـیـری و دەسـەڵات سـەپاندن

بەســـەر هـەر هـەوڵێکی تری ئەدەبی و تا وای لێـــهـات بوو بە ئـایدیـۆلۆژیایەکی دیکتـــاتـۆریی خـۆسـەپێن. تەنانـەت بوو بە دەزگـایەکی تۆتالیتـاریایی سـەنتـرالیـزمی مـەزن لە سـەدەی بیسـتـەم کەچی هێـشـتـا شـەپۆل و ڕێبـازێکی تری ئەدەبی وەکـو مـۆدێرنیزم نەشـیـا ببێت بـە دەزگـایەکی ڕۆشنبـیـری. بۆ نموونە ڕۆمـانتـیکی کـە ناوبڕی نێـوان کـلاسـیـزم و نـوێخـوازییـە، نەبوو بە بانگەوازێکـی ئایدیـۆلۆژی. سـەربارێ ئەو تیـۆریزمـیـیـەی کـۆلیـردج و وردۆرپ و هـەندێک لە ڕەخنەگرانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی کردیان. بۆیە ڕۆمانتیکی وەکو هەوڵێکی بەربەرەڵلای بێ فشاری ئایدیۆلۆژیای سەنترالیزمی مایەوە. بەڵام کلاسیزم ٠مەبەست لە کلاسیزمی نوێیە لە سەدەی ١٧ و ١٨) وەکـو مـۆدێرنیـزم دەزگـایەکی سـەنتـرالیـزمی توندوتیـژ بـوو، کـە ئاکـامـەکـەی بوو بە ئاراسـتـەیەکی فـەلسـەفی کە (کانت) و (دیکارت) یانگاشـەیان بۆ دەکرد. کەچی ڕۆمـانتیکی وەکو بەرهـەمـێکی ناوەندی لەنێـوان کـلاسـیـزم و مـۆدێرنیـزم کـەوتبـووە بەر شـاڵاوی ملمـلانێـیـەکی ئایدیۆلۆژیی تەکنیکی.

دووەم: گشتگیری (الکلانیە): مۆدێرنیزم وەکو شەپۆلێکی سەرجەمخوازی و لایەنگیرانی خۆی تێگەیاندووە، کە میـراتگری سـەرجـەم شەپۆل و ڕێبـازە ئەدەبییـەکـانی پێش خـۆیەتی و لە هـەمـان کاتیشدا نەیاریی هەر شەپۆلێکی تر دەکات. ئەوەش تیۆری مارکسیزممان دێنێتەوە یاد، کە چەند ناوێکی تری وەکو (مـارکسیزم، کۆمۆنیستی، چەپڕەوی) هـەیە. مـارکسیزم ڕۆژگارێک ٠لـەمیانەی وەهمی سەرجەمخوازی و گشتگیرییەوە هەر شێوازێکی فیکری و رامیاریی تری قەدەغە دەکرد و بە جـۆرێک لە ورێنـەی سـەرمـایـەداری و پاشـمـاوەی بۆرژوای بچـووکی ناوزەد دەکـرد تیـۆری سۆسیـالزم یەکێکە لە دەیان تیۆری فیکری و سیـاسی، کە لە میـانەی هزری مرۆڤـەوە بەرهـەم هێنراوە. ڕەنگە بە گەڕانەوە بۆ پاشـخـانی مـارکسـیـزم و مـۆدێرنیزم بگەینە ئەو ئەنجـامـەی، کە هـەردوو بزاڤـەکـە لـە ڕووی رامـیـاری و ئـەدەبیـیـەوە لە یەک کـاتـدا سـەریان هەڵداوە. ئەوەبوو مارکسیزم لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم لەو شارە ئەڵمانییە سەری هەڵدا، کە بە مۆڵگەی مۆدێرنیزمی دەناسراوە. هەرچەندە لە یەک نەچوونێکی وا لە نێوانیاندا نییە. بەڵام دکارین بڵێین کە لە ڕووی گشتگیری و خۆسەپێنییەوە مارکسیزم و مۆدێرنیزم لە یەک دەچن.

سێیەم: دەستەخوازی (النخبویە): نوێخـوازی وەکو شەپۆلێکی خۆسەپێن، هەمیشە هەوڵدەدات دەسـتـەیـەکی داهێنـەری کـەم ژمـارە لە دەوراندەوری خـۆی کـۆبکاتەوە، ئەو دەسـتـەیەش وەکـو پێشەنگی ئەو بزاڤە دەناسرێت. بەڵام بنەما و شەنگست و میکانیزمای نوێخوازی و سەرهەڵدانی هـەوڵەکـانی نامـاقـووڵی و نەهلیسـتـی لە چوارچێـوەی نوێخـوازی وای لەو دەسـتـەیە کـردووە لە گۆشەگیری و دوورەپەرێزییەکی کوشندەدا بمێنێتەوە و کەسی تری قبووڵ نەبێت.